

Karol Sacewicz

Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ZAŁOŻENIA I ZAKRES WSPÓŁPRACY MINISTERSTWA SPRAW WEWNĘTRZNYCH Z MINISTERSTWEM SPRAW ZAGRANICZNYCH W PRZECIWDZIAŁANIU ROZWOJOWI ORGANIZACJI KOMUNISTYCZNYCH W II RP NA PODSTAWIE PISMA JANA BACHA Z 19 LUTEGO 1937 ROKU

W drugiej połowie lat 30. XX w. funkcjonująca na terytorium II RP Komunistyczna Partia Polski (KPP), przybierająca na wzór WKP(b) charakter partii wodzowskiej, mimo systematycznej likwidacji kierownictwa przez sowiecki aparat bezpieczeństwa¹ realizowała założenia ideowe oraz wytyczne nakreślone w uchwałach i rezolucjach kongresów III Międzynarodówki Komunistycznej². Podporządkowanie partii dyrektywom płynącym z Moskwy, a więc od zewnętrznego ośrodka decyzyjnego, powodowało, że w ocenie ówczesnych polskich ugrupowań politycznych, a przede wszystkim w ocenie rządu polskiego, KPP postrzegana była jako organizacja antypaństwowa,

¹ Zob. K. Trembicka, *Między utopią a rzeczywistością. Myśl polityczna Komunistycznej Partii Polski (1918–1938)*, Lublin 2007, s. 76–77; H. Cimek, *Komuniści – Polska – Stalin 1918–1939*, Białystok 1990, s. 116–120.

² Odbywający się w Moskwie w dniach 25 VII – 21 VIII 1935 r. VII Kongres MK przyniósł istotne przewartościowania w ocenie sytuacji międzynarodowej przez Komintern, a tym samym przez jego narodowe sekcje. Odstąpiono od postrzegania „burżuazyjnej demokracji” za wroga nr jeden, teraz to miejsce zostało zarezerwowane dla faszystwu. Zob. VII Kongres Komunistycznego Internacjonalu i borba protiv faszystwu i wojny. Sbornik dokumentow, red. K. Kiryłowicz Szirina, Moskwa 1975; Archiwum Akt Nowych w Warszawie [dalej: AAN], 9/1055 (dopływy), Jednolity front komunistyczny, Warszawa 23 XI 1936 r., k. 91–105. KPP jako sekcja III Międzynarodówki całkowicie podporządkowała się tym, jak i wcześniejszym, wskazaniom moskiewskiej centrali. Wyrazem dostosowania partyjnej taktyki do zaleceń płynących de facto z Kremla – jak podaje Henryk Cimek – było przyjęcie założeń programu frontu ludowego, który to miał stanowić skuteczny oręż z w walce z nowym wrogiem – faszyzmem; zob. H. Cimek, op. cit., s. 98 i n.

agenturalnie powiązana z ZSRS³. Uznanie jej za podmiot wywrotowy⁴ – de facto już od momentu utworzenia poprzedniczki KPP Komunistycznej Partii Robotniczej Polski (KPRP) – pociągnęło za sobą daleko idące skutki. Działalność KPP śledziły polskie agendy rządowe. Obserwacją, a w konsekwencji i likwidacją obecności w polskim życiu społeczno-politycznym działaczy komunistycznych zajmowały się wyspecjalizowane struktury funkcjonujące w ramach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (MSW), Ministerstwa Spraw Wojskowych (MSWoj.) oraz Oddziału II Sztabu Generalnego WP⁵. Rozmiary problemu, z jakim przyszło im się zmierzyć, spowodowały, iż w akcji antykomunistycznej ministerstwa podejmowały współpracę z politycznymi i społecznymi inicjatywami o charakterze antybolszewickim, jak m.in. Instytut Naukowych Badań o Komunizmie⁶, czy też kierowane przez Henryka Glassa

³ Podporządkowanie to było dostrzegane przez polskie czynniki polityczne i wojskowe. Między innymi w 1935 r. płk Tadeusz Pełczyński, pełniący wówczas funkcję szefa Oddziału II Sztabu Generalnego, stwierdził, że „komunizm sam w sobie nie byłby bardziej groźny niż każda inna doktryna polityczna, gdyby jego kierownictwo nie znajdowało [sic!] się w Moskwie”; cyt. za T. Wyrwa, *Wywiad i polityka w stosunkach polsko-francuskich przed 1939 rokiem*, „Zeszyty Historyczne” 1984, z. 67, s. 206; zob. też AAN, 9/1188, O ruchu socjalistycznym w ogóle, ruch komunistyczny, 1930 r., k. 34–35; M. Kornat, *Polska 1939 roku wobec paktu Ribbentrop–Mołotow. Problem zbliżenia niemiecko-sowieckiego w polityce zagranicznej II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2002, s. 459; J. A. Reguła, *Historia Komunistycznej Partii Polski w świetle faktów i dokumentów*, Toruń 1994, s. 1; M. Przeniosło, *Partie polityczne II Rzeczypospolitej wobec komunistów polskich w latach 1918–1921*, „Czasy Nowożytne” 1999, t. 7, s. 87–100; *KPP wobec poleceń III Międzynarodówki prowadzenia akcji wywiadowczej w Polsce*, oprac. M. Przeniosło, „Kieleckie Studia Historyczne” 1995, t. 13, s. 231–238. Na temat postrzegania komunizmu i komunistów i stosunku doń II RP zob. *W obronie niepodległości. Antykomunizm w II Rzeczypospolitej*, red. J. Kloczkowski, F. Musiał, Kraków 2009, passim.

⁴ Według wykładu opracowanego przez Adama R. Kellera na potrzeby Departamentu Politycznego Wydziału Bezpieczeństwa MSW, „Wywrotową społecznie nazywamy partję, która pragnąc unicestwienia lub radykalnego przekształcenia istniejącego porządku społecznego, politycznego i moralnego, dąży do unicestwienia swych programowych celów w zakresie życia społeczno-kulturalnego, wbrew woli większości społeczeństwa, bezprawnie, środkami gwałtu aż do rewolucji, tj. zupełnej reorganizacji, albo gwałtownego przewrotu włącznie. Inaczej te partje nazwać można rewolucyjnymi” (AAN, 9/1191, Wywrotowe partje polityczne, 1935–1936 r., k. 2); zob. też AAN, 9/1187, Organizacje antypaństwowe, 1930 r., k. 11–24; zob. też *Organizacja i działalność ruchu komunistycznego w Polsce w latach 1918–1925 w świetle raportu Wydziału Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, oprac. K. Sacewicz, „Echa Przeszłości” 2009, t. 10, s. 367.

⁵ A. Peplowski, *Policja Państwowa w systemie organów bezpieczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczytno 1991, s. 22–31, 39–41, 102–103, 109, 112–114, 131–144; idem, *Kontrywywiad II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2002, passim; idem, *MSZ, Oddział II oraz formacje ochrony granic wobec ruchu komunistycznego w Polsce (1918–1926)*, „Z pola walki” 1985, nr 1 (109), s. 89–103; A. Misiuk, *Policja Państwowa 1919–1939. Powstanie, organizacja, kierunki działania*, Warszawa 1996, s. 251–287; idem, *Instytucje policyjne w II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Policyjny” 1999, nr 1–2, s. 68–72; T. Böhm, *Z dziejów naczelnych władz wojskowych II Rzeczypospolitej. Organizacja i kompetencje Ministerstwa Spraw Wojskowych w latach 1918–1939*, Warszawa 1994, passim; zob. też AAN, 9/977 (dopływy), Pismo L.TB. 3000 z dn. 26 IV 1923 r. Organizacja Służby Informacyjnej, k. 34–36; AAN, 9/979 (dopływy), Organizacja Policji Politycznej, Warszawa 12 VIII 1925, k. 148–150.

⁶ Zob. M. Kornat, *Bolszewizm, totalitaryzm, rewolucja, Rosja. Początki sowietologii i studiów nad systemami totalitarnymi w Polsce (1918–1939)*, t. 1, Kraków 2003, s. 72.

Porozumienie Antykomunistyczne⁷. Niemniej jednak to struktury rządowe, zwłaszcza MSW, brały na siebie największy ciężar związany z infiltracją, inwigilacją, a także likwidacją ruchu komunistycznego w II RP.

Działalność antykomunistyczna wywołana prosowiecką aktywnością KPP i jej przybudówek (w postaci Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi, Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy i Komunistycznego Związku Młodzieży Polskiej)⁸ opierała się na kodeksie karnym⁹ i innych aktach prawnych¹⁰. Ponadto na charakter oraz intensywność rzeczonych działań podejmowanych przez agendy rządowe istotny wpływ miał stosunek do komunizmu i komunistów polskich legalnych organizacji politycznych, wyrażany m.in. poprzez liczne uchwały i interpelacje poselskie¹¹.

Z racji całkowitego podporządkowania KPP moskiewskiej centrali akcja agend rządowych nie mogła się ograniczyć jedynie do działań prowadzonych w obrębie państwa polskiego. Ulokowanie komunistycznych jacejek, głównie wydawniczych, poza granicami II RP (m.in. w Wolnym Mieście Gdańsku, Holandii, Czechosłowacji), współpraca polskich komunistów z innymi sekcjami Kominternu, wymagały podjęcia działań poza granicami państwa polskiego. Z takową inicjatywą do Ministerstwa Spraw Zagranicznych (MSZ) w 1937 r. zwróciło się MSW, przy czym nie czyniono tego po raz pierwszy¹². Zamieszczony poniżej dokument obrazuje koncepcje rozwinięcia stałej i systematycznej współpracy informacyjnej pomiędzy obu ministerstwami. Nakreślone zostały w nim przyczyny nawiązania kooperacji pomiędzy resortami, a przede wszystkim jej zakres oraz kierunki. Autor dokumentu – radca Jan Bach – był jednym z najwybitniejszych znawców zagadnienia komunistycznego w MSW w Wydziale Bezpieczeństwa Departamentu Politycznego. Jego kompetencje i szczególne zdolności w pozyskiwaniu, a następnie wnikliwym ana-

⁷ S. Jankowski [H. Glass], *Metody ekspansji komunizmu. Dzieje ukształtowania systemu w latach 1919–1932*, Londyn 1982, s. 241–325.

⁸ Zob. A. Bergman, *Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi*, „Rocznik Białostocki” 1968; eadem, *Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi*, w: *Sprawy białoruskie w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1984, s. 14–52; J. Radziejowski, *Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy 1919–1929. Węzłowe problemy ideologiczne*, Kraków 1976, passim. Na temat działalności „K” na odcinku młodzieży szerzej zob. AAN, 9/1187, Organizacje antypaństwowe, [1930], k. 22–24; AAN, 9/1193, Działalność KPP i KZMP wśród młodzieży szkolnej i akademickiej, [1936], k. 1–4.

⁹ Zob. *Kodeks Karny*, DzU RP z 11 VII 1932, nr 60, poz. 571; K. Sacewicz, *Centralna prasa Polski Podziemnej wobec komunistów polskich 1939–1945*, Warszawa 2009, s. 29–30.

¹⁰ Zob. G. Górski, *Wokół genezy PRL. Rozważania historyczno-prawne*, Toruń 2001, s. 37, 40; K. Trembicka, op. cit., s. 57; zob. DzU RP 1934, nr 94, poz. 851; DzU RP 1938, nr 91, poz. 623.

¹¹ Zob. Sprawozdanie stenograficzne z 14. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 14 marca 1919 r., s. 764–770; Sprawozdanie stenograficzne z 260. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 15 listopada 1921 r., s. 6–38; Sprawozdanie stenograficzne z 266. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 30 listopada 1921 r., s. CCLXVI/22–CCLXVI/49.

¹² Na temat współdziałania MSW i MSZ w akcji antykomunistycznej zob. AAN, 322/5286, k. 21–22, 112–113, 117, 120–121, 228; AAN, 322/5287, passim.

lizowaniu materiałów zostały wykorzystane przez podziemie niepodległościowe w okresie II wojny światowej¹³.

Dokument znajduje się w zasobach Archiwum Akt Nowych w Warszawie w zespole MSZ 1918–1939¹⁴ i dotychczas nie był publikowany w obiegu naukowym. Tekst opracowano zgodnie z zasadami publikacji materiałów źródłowych. Zachowana została oryginalna pisownia. Błędy stylistyczne i ortograficzne zasygnalizowano oznaczeniem [sic!]. Wszystkie skróty rozwinięto.

Warszawa 19 lutego 1937 r.
Wydział Bezpieczeństwa
Departament Polityczny
Ministerstwo Spraw Wewnętrznych

Ministerstwo Spraw Zagranicznych

Fakt, że Komunistyczna Partia Polski jest sekcją III Międzynarodówki powoduje, iż ruch komunistyczny w Polsce związany jest szeregiem nici z zagranicą, gdzie też szukać przede wszystkim należy faktycznych źródeł zasadniczych nastawień i dyrektyw dla organizacji i struktury, taktyki i działalności elementów komunistycznych w Polsce. Tego rodzaju stan rzeczy ma swe uzasadnienie w specyficznej strukturze Kominternu, dla którego istnieją jedynie własne cele i który celom tym bezwzględnie podporządkowuje dążenia grup komunistycznych w poszczególnych krajach.

Długoletnia obserwacja ruchu komunistycznego w Polsce stwierdziła, że ruch ten jednak nie tylko ma swe źródło i oparcie w ZSRR. Będąc ściśle uzależniony od szeregu organizacji międzynarodowych, jak Komintern i jego przybudówki i nadbudówki, występujących w dużej mierze po za [sic!] Rosją sowiecką – ruch ten nadto jest wyraźnie związany z niektórymi innymi państwami, w których omawiane organizacje międzynarodowe mają swe ośrodki pracy, czy to na pewno kompleksy krajów, czy też pojedyncze państwa, jak w konkretnym wypadku – Polskę.

Dla należytej zatem oceny sytuacji w Polsce na odcinku komunistycznym, jako też dla możliwości racjonalnego i skutecznego zwalczania ruchu

¹³ AIPN Gd, 0046/433, t. 1, *Walka Armii Krajowej i Delegatury Rządu z ruchem lewicowym (1939–1944)*, wyd. MSW, Warszawa 1974, s. 44–55. Według oświadczenia złożonego przez Bernarda Zakrzewskiego w czasie przesłuchania przez Urząd Bezpieczeństwa 4 VI 1951 r., Jana Bacha udało się pozyskać dzięki bezpośrednim kontaktom szefa Oddziału II KG ZWZ mjr./ppłk. dypl. Wacława Berki z Henrykiem Glassem. Ten z kolei był bliskim znajomym Jana Bacha. Do spotkania Zakrzewskiego i Bacha doszło w lutym 1941 r. w Warszawie. Bach zgodził się wówczas analizować na potrzeby „Korwety” materiały wywiadowcze dotyczące m.in. „Młota i Sierpa” oraz SP ZSRS; AIPN, 0397/251, t. 1, *Wyciąg z oświadczenia Zakrzewskiego Bernarda z 4 VI 1951 r.*, k. 95–98; K. Sacewicz, op. cit., s. 21, 37.

¹⁴ AAN, 322/5288, k. 484–487.

komunistycznego koniecznym jest posiadanie możliwie ścisłych danych co do nici wiążących ruch wywrotowy w Polsce.

Z państw, w których w chwili obecnej występują silne zarysowujące się różnego rodzaju, typu i charakteru ośrodki Kominternu przeznaczone do kierowania akcją w różnych krajach, poza ZSRR wyszczególnić należy: Francję, Belgię, Austrię, Czechosłowację i Litwę. Z krajów tych różnego rodzaju ekspozytury pracy na Polskę posiadają: Francja, Belgia, Czechosłowacja i Litwa.

Należyta ocena sytuacji w Polsce warunkowana jest również od posiadania odpowiednich danych w ogóle o działalności komunistycznej i natężeniu wpływów komunistycznych w innych państwach. Ponieważ struktura i metody działania Kompartyj w różnych krajach jako sekcji jednej międzynarodowej organizacji są na ogół zbliżone, zaś poszczególne większe akcje i kampanie konsekwencji rozciągają się normalnie na teren szeregu państw, w szczególności nader istotnym jest tak dla oceny sytuacji w kraju jak i możliwości wydania celowych zarządzeń, czy to zapobiegawczych, czy to represyjnych – posiadanie w wypadku rozpoczęcia przez czynniki komunistyczne zagranicą jakiejś akcji, odpowiednich danych o jej formach i charakterze. Siłą faktu państwami, które w danym razie zasługują na szczególne zainteresowanie będą poza ZSSR państwa bezpośrednio z Polską sąsiadujące, a więc Rumunia, Czechosłowacja, Niemcy, Litwa i Łotwa.

Z uwagi na udział komunistów z Polski w walkach w Hiszpanii nie może być również obojętną sprawą ruchu komunistycznego w tym kraju.

Ruch komunistyczny w Polsce zazębia się niejednokrotnie bardzo silnie z innymi pokrewnymi lub podobnymi ruchami jak: socjalistyczny, anarchistyczny itp. Cechą podstawową tych ruchów jest ich międzynarodowość, przy czym źródła ich i podstawy normalnie leżą po za [sic!] Polską. Biorąc pod uwagę że ruchy te mają liczne i skomplikowane rozgałęzienia i odchylenia ideologiczne, a struktura ich jest wysoce skomplikowana, nasuwa się konieczność posiadania odpowiednich orientacyjnych danych z terenu międzynarodowego. W szczególności, chodziłoby o materiały w zakresie struktury, ideologii, działalności i współpracy poszczególnych organizacji międzynarodowych o charakterze komunistycznym, socjalistycznym i anarchistycznym. Na szczególne zainteresowanie w danym razie będą zasługiwały państwa, w których znajdują się siedziby różnych organizacji międzynarodowych lub służące za teren kongresów międzynarodowych. Będą tu w pierwszym rzędzie należały: Anglia, Holandia, Belgia, Francja, Szwajcaria i Czechosłowacja.

Poza tym zainteresowanie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych dla ruchu komunistycznego w niektórych krajach ma swe źródło w masowym ruchu emigracyjnym polsko-ukraińsko-żydowskim do tych krajów. Emigranci do tych krajów, a przede wszystkim zamieszkali we Francji, Belgii, Palestynie, Kanadzie, Stanach Zjednoczonych A[meryki] P[ółnocnej] i Brazylii, czy to czasowi, czy to stale tam osiedli, utrzymują żywy kontakt z krajem, reagując na wszelkie przejawy życia społeczno-politycznego w Polsce. Posiadają oni różnego rodzaju własne organizacje i organy prasowe. Te ostatnie są nader

często przesyłane za pośrednictwem poczty krewnym i znajomym w Polsce. Czynniki komunistyczne usiłują wciągnąć emigrantów w orbitę swej akcji, tworząc przy Kompartiach odnośnych państwa specjalne sekcje narodowościowe dla pracy wśród emigrantów, wydając odpowiednie czasopisma i tworząc odpowiednie stowarzyszenia. Z tego też tytułu M[inister]-stwo uważa za konieczne posiadanie dokładniejszych danych co do ruchu komunistycznego w ogóle w krajach o większej ilości emigrantów z Polski, a w szczególności co do stanu organizacyjnego, struktury, rozwoju, form działalności itp. ruchu wywrotowego wśród emigrantów.

Istnieje wreszcie jeszcze jedna kategoria państw, na które siłą faktu musi być zwrócona uwaga. Są to państwa, w których zbiegli z Polski komuniści, znajdują dogodny dla siebie azyl. Będą tu poza ZSSR należały: Francja, Belgia, częściowo Holandia, przede wszystkim zaś Czechosłowacja, gdzie ilość tego rodzaju „emigrantów politycznych” osiągnęła stosunkowo b[ardzo] wysokie rozmiary i gdzie tamtejsze władze państwowe nie przeciwdziałają napływowi tego rodzaju elementów, tolerują ich pobyt w kraju.

Poza danymi sytuacji w ruchu komunistycznym poza Polską doniosłe znaczenie dla Min.[sterstwa] Spr.[aw] Wewn.[ętrznych] posiadają również informacje o formach walki z tym ruchem na terenie innych państw, prowadzonej zarówno przez władze państwowe, jak i społeczeństwo. Posiadanie tych informacji da możliwość należytej oceny akcji antykomunistycznej w Polsce, względnie da możliwość odpowiedniego pogłębienia tej akcji i niekiedy skoordynowanie wspólnych wysiłków z daną przestępczością.

Reasumując powyższe Ministerstwo Spraw Wewnętrznych prosi o – ile to możliwe – okresowe nadsyłanie informacji dotyczących:

- a) ZSRR
- b) Innych państw poza ZSRR
- c) Organizacji międzynarodowych wywrotowych, wzgl[ędnie] współdziałających z ruchem wywrotowym, a w szczególności Kominternu i różnych, związanych z nim międzynarodówek lub innego rodzaju jego ekspozytur
- d) Antykomunistycznych organizacji międzynarodowych i światowej akcji antykomunistycznej

W odniesieniu do wyszczególnionych wyżej punktów Ministerstwo w szczególności interesują następujące momenty:

Ad. a) Sytuacja w ZSRR, kształtowanie się stosunków i rozwój ideologii komunistycznej

Zjazdy, kongresy itd.

Prasa polska i wydawnictwa przeznaczone do kolportażu w Polsce

Óśrodki pracy ZSRR na Polskę, ich struktura organizacyjna, zakres działania i obsada personalna.

Działacze polscy ZSRR /obywatele RP i polskiej narodowości/.

Kursa partyjne ze szczególnym uwzględnieniem udziału obywateli polskich.

Kurierzy i kontakty personalne z Polską.

Pograniczne sowieckie punkty przemytu /w ZSRR/.

Ad. b.) wg. państw:

Struktura ruchu komunistycznego i możliwości jego rozwoju, natężenie i charakter wpływów komunistycznych, stan akcji komunistycznej i główne kierunki prac w ogólności, a w szczególności wśród ludności pochodzącej z Polski.

Zjazdy, kongresy itd.

Prasa komunistyczna lub komunizująca w języku polskim, ukraińskim lub żydowskim.

Organizacje i instytucje polskie, ukraińskie i żydowskie o charakterze komunistycznym lub komunizującym. Ośrodki pracy na Polskę, ich struktura organizacyjna, zakres działania i obsada personalna.

Działacze polscy /obywatele RP i polskiej narodowości/.

Kursa partyjne ze szczególnym uwzględnieniem udziału obywateli polskich.

Kurierzy i kontakty personalne z Polską.

Dla państw graniczących z Polską – pogranicze i punkty przemytu.

Ośrodki i metody walki z ruchem komunistycznym, ze strony danego państwa, jak i społeczeństwa.

Ad. c i d) struktura i działalność organizacji międzynarodowych wywrotowych oraz organizacji międzynarodowych istniejących do walki z nimi – materiały o charakterze ogólnym, obejmujące szereg państw lub sekcje ogólnonarodowe nie mieszczące się w ramach poszczególnych państw. W ten sposób ujęte materiały dadzą się rozbić na 2 części: ogólną – informacyjną i personalną. Część informacyjna będzie miała na celu danie tła dla oceny sytuacji w Polsce na płaszczyźnie akcji organizacji międzynarodowych, stosunków w ZSRR i stanu akcji Kompartii w innych krajach oraz walki, prowadzonej w tych krajach z ruchem komunistycznym, a nadto wskazanie nici wiążących akcję wywrotową w Polsce z zagranicą. Część personalna będzie miała na celu ustalenie danych co do działalności i roli poszczególnych osób w ruchu wywrotowym dla należytej oceny tych osób i ewent[ualnego] ich w przyszłości unieszkodliwienia.

W końcu Ministerstwo prosi nadsyłanie N[ume]-rów czasopism komunistycznych i komunizujących, wychodzących za granicą w języku polskim lub ukraińskim, jako też tych wycinków z obcojęzycznej prasy zagranicznej, które traktują o ruchu komunistycznym w Polsce i jego przejawach.

Za naczelnika Wydziału
/Jan Bach /
Radca

Źródło: AAN, 322/5288, k. 484–487, maszynopis.